

УДК 130.2

Іван Лисий

ФІЛОСОФСЬКЕ ЖИТТЯ ЯК ПРОБЛЕМА ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті обґрунтовується віднесеність проблем філософського життя до компетенції історії філософії, з'ясовуються умови такого віднесення.

Питання про те, чи належить зміст філософського життя попередніх епох до компетенції історико-філософського знання, не тільки не має однозначного вирішення, але й не ставилось, наскільки мені відомо, фахівцями цієї сфери, окрім побіжних принагідних міркувань автора цієї статті. Тож пропонований матеріал не претендує на більше, ніж на постановку зазначеної в заголовку проблеми.

З самого початку варто наголосити, що існують такі концепції історико-філософського знання і його предмета, в яких немає місця для філософського життя, його ситуацій, актів і тенденцій. Такою є, наприклад, марксистська концепція, згідно з якою історія філософії “виявляє і критично досліджує факти розвитку філософської думки в закономірному чергуванні філософських учень, котре визначається у своєму змісті об'єктивними законами історичного розвитку суспільства, прогресом наукового знання і внутрішнім, іманентним розвитком цього змісту в його відносній самостійності...”¹. Нічого практично не змінює у цій позиції уточнення авторами того, що це “історія філософських проблем і їх розв'язання мислителями в **конкретних умовах місця і часу**”², оскільки виділені слова експлікуються в подальшому викладі щодо визначального впливу економічного базису та соціально-політичних обставин доби.

Філософське життя може належати до компетенції історико-філософської науки лише тоді, коли вона не буде замикатися на динаміці філософських ідей, поглядів, систем, а спрямовуватиме увагу на вивчення філософсько-культурних процесів та актів як у їхніх історичних, так і в особистісних вимірах. Інакше кажучи, коли історія філософії буде й історією філософської культури або включатиме її у себе.

В теорії історико-філософського знання таке розширення його предмета вже зафіксоване кількома авторами, в тому числі В. С. Горським.

Обговорюючи предмет, зміст і структуру історії філософії України, цей автор численних праць з теорії історико-філософського процесу диференціює в ній три відносно самостійних рівні дослідження: історію філософської теорії (можливо, дещо точнішим у цьому контексті було б традиційне “думки”) в Україні, історію української філософії та історію філософської культури українського народу³. Тут не місце для полеміки з приводу того, про вертикальну чи горизонтальну диференціацію, тобто про рівні чи аспекти історико-філософського знання йдеться в даному разі, а тим більше з нагоди змісту кожного аспекту (рівня) та його визначення.

Варто підтримати актуальність наголошеного В. Горським “культурологічного” бачення філософії та її історії, розгляду історії філософської думки в контексті культури. Адже такий пункт бачення справді сприяє гуманізації цієї галузі знання та доланню інтерпретації історії думки як безособового процесу, бо ж увага зміщується на реального учасника філософсько-культурної діяльності в його самотніх, особистісних прикметах⁴.

Це в теорії, у теоретичних моделях. Але й практика досліджень у сфері історії філософії, передусім реалізовані в останні роки дослідження українських авторів з розвитку питомої філософської культури, також дедалі більше увиразнює акцентування уваги на суб'єктивно-феноменальних вимірах філософського процесу, котрі тією чи іншою мірою охоплюються поняттям “філософське життя”. Забігаючи трохи наперед, зазначу, що це можуть бути колізії особистої чи творчої долі С. Яворського або П. Юркевича, місце філософії в системі академічної освіти України XVII—XVIII століть, загальнокультурні обставини фахової діяльності філософів “київського кола”, невідповідність, контрастність дослідницьких амбіцій С. Гогоцького та його громадянської позиції тощо.

Може скластися враження, ніби зазначений аспект історико-філософського знання актуальний лише для України, оскільки виражає специфіку нашого філософського процесу. Справді, характерний для України тип філософування різниться від домінуючої на Заході епістемної моделі, бо ж складає своєрідний спосіб духовної життєдіяльності, в якому всезагальне досягається як власна доля суб'єкта філософського пошуку на основі передовсім власного життєвого досвіду, рефлексованого людиною в її екзистенційних вимірах у процесі відшукування сенсу свого життя⁵.

Але, по-перше, такий тип філософування не є суто українським; це одна з двох найпоширеніших парадигм європейського філософування, репрезентована низкою блискучих імен — від досократиків і до сучасних постмодерністів. А, по-друге (і зважаючи на перше), такі підходи до з'ясування перипетій філософського життя спостерігаємо в багатьох історіях філософії, що складались у контексті західної культури, починаючи з Діогена Лаерція і закінчуючи Бертраном Расселом.

Уже в Діогена Лаертського знаходимо белетризовані описи подробиць життя (і не лише суто творчого) філософів, легенди про їхні взаємини, характеристики їхніх об'єднань, фрагменти їхнього епістолярію (на жаль, як відомо, частогусто фальшованого) та ін.

Одна з найсолідніших історій філософії, створених на зорі Нового часу, — “Сім книг філософської історії” Георга Горна — дає характеристики філософським школам та організаціям, називає вчені ступені та почесні звання у філософському середовищі, розповідає значущі епізоди з життя філософів.

У 1742—1744 рр. Якоб Бруккер підготував дуже популярну свого часу “Критичну історію філософії від створення світу, доведена до нашого часу”, в якій розповів про життя і діяння філософів та їхніх учнів, про походження філософських шкіл (“сект”) тощо, хоча головну увагу зосередив на самих філософських вченнях та ідеях. Популяризатор Ж.-А.-С. Формей, що уклав за Бруккером французький варіант “Скороченої історії філософії”, зауважував, що його протагоніст торкався діянь філософів, котрі до самої філософії не належали, а також часу, місця і обставин, за яких жили і творили філософи, чию спадщину він досліджував.

Дітріх Тідеман, автор шеститомної історико-філософської праці “Дух спекулятивної філософії” (1791—1797 рр.), намагався простежити зв'язки філософії з життям суспільства в різних його виявах і гранях, зокрема ставив питання про звичаї певної доби та про характерний для

неї рівень освіти, розглядаючи їх як умови, котрі сприяють або не сприяють інтелектуальному життю.

Нарешті, згаданий вже Б. Рассел у своїй фундаментальній історико-філософській книзі розглядає філософію як невід'ємну частину життя суспільства, а у філософах бачить не лише причини, а й продукти конкретних соціальних обставин, політики та інститутів певного часу і середовища⁶.

Ближчий нам В. Зеньковський у відомій праці з історії російської філософії ставив мету зв'язати процеси розвитку філософії з запитамі та умовами російського життя⁷ і обговорював стан вивчення і викладання філософії в Московському університеті XIX ст., детально характеризував філософські гуртки Москви першої половини XIX ст., аналізував стан філософської освіти в духовних школах і т. п.

Зазначене тут не означає, що згадані історики філософії оперували поняттям “філософське життя” і цілеспрямовано виокремлювали відповідний зміст у предметі своїх досліджень. Йдеться про те, що філософія як культура, філософська культура так чи інакше здавна ставала предметом історико-філософської рефлексії, а в такому разі ця рефлексія поширювалася на певні складники філософського життя тієї чи іншої доби.

То що ж розуміємо під філософським життям, які реалії, котрі, користуючись зворотом Формея, до самої філософії належать або не належать, охоплюються цим поняттям?

Варто нагадати, що в гуманітарному знанні широко використовуються терміни “духовне життя”, “культурне життя”, “релігійне життя” або “мистецьке життя”; недавно побачило світ дослідження О. Лисенка “Церковне життя в Україні”; свого часу П. Ігнатівський підготував монографію, присвячену аналізу економічного життя; “політичне життя” стало “розміним” виразом і т. д. У більшості цих випадків поняття “життя” виражає повноту реалій людського буття (або якоїсь його сфери), взятих у їхньому безпосередньому здійсненні, у їх феноменально-ситуативному зрізі. Поняттям “життя” в контексті гуманітарного знання охоплюються передусім конкретні колізії певної діяльності і локально-ситуативні (“тут” і “тепер”) виміри умов здійснення такої діяльності, що в першу чергу й обумовлюють її неповторні перипетії (це передовсім відповідні фахові та інші середовища); конкретно-історичні та локальні особливості відповідних інституцій, що безпосередньо ініціюють та організують ту чи іншу діяльність, стаючи її осередками і плекаючи відповідні суспільно та особистісно значущі форми цієї діяльності; та

головне, що все це та інше береться не саме по собі, а в стосунках з неповторною індивідуальністю — учасником діяльності, діячем. Саме індивідуальність є осередком того чи іншого життя, бо ж вона — і ніхто інший — живе цим життям, проживає і переживає його. Так, життя не обмежується зазначеними діяльними компонентами. Воно немислиме не тільки без моментів споглядання, а й надій та сподівань, мрій та ілюзій людини, мотивів її поведінки, зацікавлень тощо.

То ж у понятті “життя” гуманітарне знання виражає ситуативно-суб’єктивні грані життєвості індивіда або групи в усій їхній повноті та безпосередності. А ще наголошують повсякчасність, буденність чи “побутовість” цього феномена і тим самим його тотальність, всеохопність або принаймні відсутність у нього жорстких, визначених меж.

За традицією і, як відомо, не без належних підстав, філософія вважається елітарною сферою людської духовності, і застосування до неї предикатів типу “повсякденність” чи “побутовання” видається дещо некоректним. Але ж хіба та чи інша філософська ідея не іррадіює певною мірою у сферах повсякденного політичного вибору чи буденно-практичної моральності? З другого боку, існує значний пласт закоріненої в духовній культурі життєвої філософської орієнтації, що стихійно складається у мислительному світі груп та індивідів. Коли абстрагуватися від інерційного знижувального відтінку, з яким ми звикли уживати названі предикати, то про побутовання філософських концептів, повсякденні його колізії та явища можна говорити з тим же ступенем коректності, що й про побутовання мистецьких вартостей або релігійних уявлень чи вірувань. Ще менш коректними здаються вирази “філософська практика” або “філософсько-культурний побут”, але й вони не зовсім позбавлені сенсу, коли йдеться про філософське життя. Адже на нього можна поширити все, сказане про життя загалом, звісно, з урахуванням його специфіки.

Поелементний склад філософського життя дуже розмаїтий — різноплановий і різнорівневий. Це безпосередні (локальні і ситуативні) умови — сприятливі чи несприятливі — культуротворчої діяльності філософів і культуроосвоюючих актів ширшої або вужчої громадськості, успадкування, зберігання і комунікування філософських набутків; продукти філософської творчості в контексті філософського життя виступають у зв’язках не тільки з об’єктивними обставинами їх реалізації, поширення і споживання, а й суб’єктивними передумовами їх виникнення та зацікавлення ними. Це і стан конкретного філо-

софського пошуку, але не в першу чергу під кутом зору його спрямування, новизни, глибини та продуктивності (це радше компетенція традиційної історії філософії), а в площині реальних особистих мотивів цього пошуку, а також його сміливості та незалежності, яка особливо виразняється, скажімо, на тлі дрібнотем’я або схоластичної апологетики; з цим пов’язаний і стан філософської саморефлексії (т. зв. метафілософії), продукт якої не входить до змісту філософії ні в її епістемній, ні в софійній іпостасі, не є безпосереднім змістом ні філософського дискурсу, ні інтуїції, але, безперечно, впливає на якість і продуктивність цих останніх. Це й система відносин, що складається в полі культури навколо філософської діяльності та інституцій, котрі її організують та обслуговують, — установ АН чи вузівських кафедр (підрозділів), товариств і фондів, видавництв і бібліотек, періодичних видань тощо. Це і якість організаційної, координаційної та популяризаторсько-культурницької діяльності названих інституцій, їхня роль у забезпеченні діалогу між філософією доби та її сучасниками, діалогу певного характеру та інтенсивності, котрі гарантували б іррадіацію філософських цінностей в інші сфери культури, в тому числі участь філософії в раціоналізації політичного життя чи в національному самоусвідомленні спільноти. Це і способи та форми суспільного, публічного побутовання цінностей філософської культури в конкретних умовах доби (скажімо, ці форми будуть різними в умовах демократизації культурного життя, його децентралізації і в умовах авторитаризації). Це і фахове та нефахове середовище філософа, яке може, наприклад, характеризуватися професійним кретинізмом або ж найширшими контактами з діячами інших сфер духовної культури. Реальна роль певних філософських об’єднань і шкіл та їх актуальні домагання, з одного боку, а з іншого — рівень очікування активної частини культурної публічності щодо філософської культури — класичної, що актуалізується і завдяки цим запитам, і сучасної, що так чи інакше на ці запити реагує. Це і конкретні перипетії взаємин різних філософських груп чи гуртків — співпраця або зіткнення; скажімо, це не лише конкуренція між центральними осередками філософської діяльності в Україні — Інститутом філософії АН та філософським факультетом КДУ 60—70-х років, але й тодішня дискусія щодо статусу “філософських питань природознавства”, що зачіпала особисті інтереси окремих діячів, або тодішні ж спроби різної інтерпретації спадщини Г. Сковороди, що здебільшого реалізувались без прямої, відкритої полеміки, але з доносами в офіційні інстанції, котрі призводили до особис-

тих трагедій здібних і продуктивно працюючих дослідників; в такій ситуації зовсім не другорядним є питання про наявність або відсутність визначеної громадської думки фахового середовища, про можливість її висловити і відстояти або відсутність такої можливості. Аналогічно можна сказати і про дослідницькі пріоритети фахового середовища або філософської школи, можливість утвердити їх та реалізовувати; наявність або відсутність претензій на монополізм чи то конфронтаційного синдрому в середовищі філософів; збіг або розходження між сферою реальних зацікавлень філософів та сферою “легітимного” у філософському пошукові, що в нормі теж залежить значною мірою від громадської думки (скажімо, сьогодні саме цим каналом робиться спроба запровадити табу на історіософські та культурософські дослідження і натомість утвердити концептуальні пріоритети, характерні для комунікативної або аналітичної філософії). Щоб закінчити розмову про філософські середовища, зазначу, що помітним елементом філософського життя є система засобів внутрішньої фахової комунікації філософів, зокрема, симпозіуми, конференції, “круглі столи”, дискусії, діяльність спеціалізованих видавництв та періодичних видань. Це і співвідношення в ту чи іншу добу різних типів філософування та впливовість кожного поза межами філософської культури. Це стан та якість фахової підготовки філософів на різних її рівнях, а також система державного чи громадського атестування професійних учасників культурно-філософського процесу; цілі та способи залучення до цього процесу нефаківців (митців, учених та ін.). Це й місце філософії в загальногуманітарній освіті та вихованні. Це й ступінь та якість репрезентації філософської культури в ЗМК (згадаймо долю “Філософського щоденника” на Українському радію). Це і стосунки філософських середовищ із владними структурами, з меценатами і т. п. Це і стан міжнародних фахових контактів — від міжнародних конференцій чи симпозіумів до виконання спільних проектів, від користування зарубіжною фаховою періодикою і до перекладацької та відповідної видавничої діяльності; водночас це й ставлення до питомої філософської традиції, ступінь у вираженні самобутності власної філософської культури. Не оминути тут і питання про розшарування філософської культури на високу й масову, про “аудиторію” кожної та стосунки між ними...

Зрозуміло, цей перелік не вичерпує весь склад філософського життя, побаченого — в його емпірії — головним чином крізь призму сучасності; змінюючись від епохи до епохи, розширюючись чи звужуючись, плиткішаючи або поглиб-

люючись, філософське життя у своїй емпірії є невичерпним. Перелік не претендував на повноту, як і на особливу впорядкованість; йшлося про складання певного попереднього уявлення про зміст неусталеного поняття, зміст, який, фактично, ще не був предметом спеціального теоретичного осмислення.

І ще одне зауваження щодо пропонованого переліку. Серед перерахованого є й елементи, котрі, належачи до компетенції історії філософської культури, до філософського життя можуть бути віднесені з певними застереженнями. Але жорстко віддиференціювати філософську культуру і філософське життя навряд чи можна, оскільки це диференціація єдиного.

Джерела вивчення філософського життя складають предмет окремого дискурсу. Звісно, особливе місце серед них посідає мемуаристика, цікава не лише фактами, а й позицією автора, його ракурсом бачення, який і складає момент суб’єктивної реальності філософського життя доби, котрій належить мемуарист.

Отже, філософське життя — це поняття, що виражає повноту і безпосередність реалій філософської та парафілософської сфер, взятих як у площині їх обумовлення та опосередкування, так і в плані культурної “підляддї”. Його основу складають процесуальні грані філософської культури і публічні форми реалізації філософсько-культурних процесів у їх індивідуально-ситуативному зрізі. Водночас воно є особливою сферою самоутвердження індивідів, і в цьому полягає його приватний аспект.

З цього підсумкового міркування, як і з попереднього опису, видно, що в полі філософського життя стикаються інтереси історичного знання і соціології. Різниця між ними полягає не тільки в тому, що соціологія розглядає явища і процеси філософського життя в його синхронному, актуальному зрізі, тоді як історична наука досліджує їх в діахронній, історичній площині. Річ і в тому, що соціологічне знання, точніше — соціологія культури цікавиться передусім іррадіацією продуктів минулої та сучасної філософської творчості у різних сферах сучасного суспільного життя і чинниками, що сприяють цьому процесові або ж ускладнюють його. У полі зору соціології утримуються переважно інституціалізовані форми здійснення актуальної культурно-філософської діяльності. До речі, саме тому в соціологічній площині філософське життя виступає не стільки в етнонаціональних, скільки в соціально-історичних вимірах, хоча, звісно, його процеси точаться в полі певної національної культури та на основі передовсім її вартостей. Проте вони не замикаються в цьому полі, обов’язково включаючи до свого субстрату й

цінності інших філософських культур, інонаціональність яких сама по собі ніколи не складає достатню підставу для їх неприйняття.

Історія філософії, торкаючись тієї самої проблематики, що й соціологія культури, з'ясовує, як парафілософські чинники й обставини позначаються на змісті філософських ідей та концептуальних побудов. Історія ж філософської культури намагається охопити всю повноту філософського життя, виходячи з його, умовно кажучи, самодостатності. Коли говорити стисло і дещо приблизно, то соціологія культури займається *життям філософії* (філософської ідеї, концепції, системи), тоді як історія філософської культури включає у свій предмет *філософське життя* як

ситуативно-індивідуальну, в певному розумінні феноменальну грань культурно-філософського процесу.

Тоді як історія філософії в її традиційному варіанті націлена на епохальні інтерпретації та розв'язання вічних питань, що стосуються межових підстав людського буття, тобто цікавиться динамікою ідей та учень, їхніми зіткненнями, їхнім збагаченням чи запереченням, то історія філософської культури, звертаючись до філософського життя минулих епох, ставить в центр уваги неповторну індивідуальність, котра життєдіє в полі філософської духовності, і тим самим додає знеособленість традиційної репрезентації філософського процесу в його історичному зрізі.

Примітки

¹ Богомолов А. С., Ойзерман Т. И. Основы теории историко-философского процесса.— М. 1983.— С. 142.

² Там само.— С. 143 (виділено мною — *І. Л.*).

³ Див.: Горський В. С. Україна в історико-філософському вимірі // Філософська і соціологічна думка.— 1993.— № 2.— С. 25—27. Та ж сама позиція відтворена і в кн.: Горський В. С. Історія української філософії.— К., 1996.— С. 20.

⁴ Цікаво зазначити, що увагу до цих прикмет людини в її історії продемонструвала група французьких дослідників школи “Анналів”, котра під керівництвом Ж. Дюбі та Ф. Ар'єса підготувала десять років тому п'ятитомну “Історію приватного життя” (Histoire de la vie privée. Lous la dir. Ph. Aries et G. Duby. V. 1—5.—

Paris, 1985—1987). Автори праці, досліджуючи конститування сфери міжособистісних стосунків та індивідуальних станів, заглиблюючись у конкретику ситуацій індивіда в культурі, з'ясовуючи диференціацію приватного і публічного, фактично започаткували новий напрямок гуманітарного знання, в якому людина постає як учасник життєвого процесу, **життя** — економічного, політичного, культурного тощо.

⁵ Див., наприклад: Горський В. С. Україна в історико-філософському вимірі.— С. 21—22.

⁶ Див.: Рассел Б. Історія західної філософії.— К., 1995.— С. 3—4.

⁷ Див.: Зеньковский В. В. История русской философии: В 2-х т. — Париж, 1989. Т. I.— С. 11.

Ivan Lyssy

PHILOSOPHICAL LIFE AS A PROBLEM OF A HISTORY OF PHILOSOPHICAL CULTURE

In article the reference of problems of philosophical life to the competence of a history of philosophy is proved, the conditions of such reference are found out.